

Тема. Українська етносоціологія у XIX-XX ст.

План.

1. Етносоціальні дослідження в Україні.
2. Проблеми україногенезу.

1. Етносоціальні дослідження в Україні.

Ольгерд Бочковський (1885-1939). «Націологія і націографія як спеціальна соціологічна дисципліна для наукового досліджування нації», 1923. Початок етногенезу пов'язував із зверненням переселенських рухів (Великої мандрівки народів) у кінці I тис. Власне етногенезом він називає тисячолітню добу VIII—XVIII ст, коли визначилися територіальні межі батьківщин сучасних європейських народів, після цього розпочався процес націогенезу. У самому етносі (народі) вчений бачив лише націотворчу сировину, етнографічну масу, на основі якої розвинулася нація, яка вже є свідомим й організованим колективом людей.

М.Степико, цивілізаційна концепція етногенезу. «Буття етносу» (К., 1998). Розуміння етногенезу як природного і суспільного процесів, що розгортаються через взаємозв'язок і взаємозабезпечення буття і діяльності. У такому значенні термін «етногенез» практично збігається з поняттям «етнічна історія» (*етноісторія*), яка в широкому розумінні також досліджує виникнення, розвиток та зникнення етнічних спільнот. Визначну роль у розгортанні етногенезу відіграють - природно-географічне середовище, територія та міграції.

Природно-географічні (екологічні) умови є основою для формування більшості європейських народів. Склалися 8-10 тис. років тому, коли після зникнення останнього льодовика в Європі встановилися близькі до сучасних кліматичні умови. Згодом у межах природно-географічних ніш формувалися однотипні уклади життя.

Природно-географічне середовище стало основою для формування *етнічної території*. Вона являє собою більш-менш відкритий і цілісний простір, де відсутні внутрішні природні кордони, які могли перешкоджати взаємопроникненню та передачі етнокультурної інформації. На цій основі формувалися специфічні світосприйняття та уявлення про «своїх» і «чужих».

Міграції населення спричиняли посилення міжетнічних контактів. Вони здійснювалися у вигляді масштабних пертурбацій, коли одні людські потоки спрямовувалися всередину іншоетнічної території, в той час, як місцева людність покидала її межі. На основі різних форм синтезу *субстрату* (тубільного населення) та *суперстату* (прийшлої людності) розгорталися процеси етнотворення та виникнення нових етносів. Почергово змінюючи одна одну, жодна людська спільнота не зникала безслідно, а, ніби «нашаровуючись» одна на одну, ставала підосновою для виникнення нового етносу, залишаючи свій слід у загальному етногенетичному «стовбурі». На основі взаємо-переплетення названих та інших факторів витворювався унікальний і неповторний процес етногенезу кожної спільноти.

2. Проблеми україногенезу.

Автохтонна концепція. Поняття автохтонний (походить від грецького «аііпз» – сам та «спіопез» – земля) означає належний за походженням до даної території (землі), місцевий, аборигенний. Прихильники першого – М. Грушевський, В. Хвойко, М. Брайчевський, Г. Василенко, Б. Рибаків та ін. відштовхувалися від тези, що після появи первісної людини на території України вона вже ніколи не залишалася обезлюдненою, тому саме ці автохтони становили головну «етногенетичну підоснову», в яку вкраплювалися всі пізніші іншоетнічні елементи. Концепцію автохтонності українського народу в загальному вигляді обґрунтував М. Грушевський у першому томі «Історії України-Руси» та інших працях. Етнічною основою українців вважається пізньопалеолітичне населення, яке мешкало на території сучасної України. Далі воно генетично еволюціонізувало в одне зі скіфських племен – неврів, від них – в антів, а потім – у русів періоду Київської Русі. На цій основі сформувалися українці.

Трипільська (трипільсько-арійська) концепція (іноді вважається відгалуженням автохтонної теорії). Основи трипільської теорії сформулював Я. Пастернак наприкінці XIX ст. У 1990-х роках вона відродилася у дещо модифікованому вигляді. Згідно з її положеннями самобутність українців зародилася безпосередньо на ґрунті трипільської культури, яка потім еволюціонувала у скіфське плем'я неврів, згодом – в антів і далі – у спільноту часів Київської Русі. Части-

Ранньослов'янська концепція. Витоки українців пов'язують безпосередньо із проблемою походження слов'ян, тим більше, що прабатьківщина останніх частково збігається з ядром українських етнічних територій (Київщина, Волинь, Прикарпаття, Поділля). Поряд із територіальним аспектом другим важливим аргументом на її користь є часовий фактор. Український етнос як частина слов'янського світу з'явився не раніше V ст. Саме з середини I тис. можна простежити безперервність етноісторичних процесів на українських землях, не втрачаючи при цьому «аріаднину нитку», за якою йшло формування українців. Важливо відзначити, що для обґрунтування цієї теорії використовуються не лише писемні джерела (твори античних авторів), які вміщують багато неточностей і суперечностей, але й матеріали археології та етнолінгвістики.

Києворуська (давньоруська) концепція має два, зумовлені ідейними факторами, відгалуження. Представники одного з них стверджують, що Київська Русь консолідувалася на основі праукраїнського субетносу, який склався з південноруських союзів племен – волинян, полян, деревлян, хорватів, уличів, тиверців. Усі держави, навіть такі величезні поліетнічні конгломерати, як імперії (Римська, Британська, Російська, радянська та ін.), мали своє «консолідуюче ядро» у вигляді державотворчого «імперського» (панівного) етносу. В Давньоруській державі таким консолідуючим ядром виступали руси-українці, а інші спільноти, зокрема й пращури білорусів та росіян, були лише одними з етнічних субстратів, що входили до цього поліетнічного організму.

Прихильники другої точки зору доводять, буцімто в Києворуській державі склалася т. зв. давньоруська народність, на основі якої вже потім почали формуватися три східнослов'янські народи – росіяни, українці та білоруси. У розрізі таких двох позицій вирішується питання про право на історичну спадщину Київської Русі.

Пізньосередньовічна концепція тісно пов'язана з теорією давньоруської народності і є її своєрідним продовженням. Процес виокремлення українців як самостійного етносу розпочався у XII–XIII ст., а завершився лише у XIV–XV ст., після монгольської навали, яка саме й спричинила розпад давньоруської народності. Такою була позиція офіційної радянської науки щодо питання про виникнення східнослов'янських народів.

Під впливом радянської ідеології була відроджена вже призабута реакційна великодержавна концепція, яка у вузьких колах учених дістала назву «**теорія колбочки**». Вона почала формуватися ще в другій половині XIX ст., коли представники великоросійської історичної школи стали визнавати виникнення та існування українців (малоросів) лише в межах російського етносу, заперечуючи тим самим їхній самостійний розвиток. У 60–80-х роках XX ст. «теорія колбочки» набула статусу офіційної концепції етнонаціонального розвитку слов'янських народів, що входили до складу СРСР. На цій основі, спираючись на ідею інтернаціоналізації, монтувалася теорія створення єдиної історичної спільноти «радянський народ», що мав формуватися шляхом злиття всіх націй.